

פרק א'

א. אלה הדברים: דע כי חמשת הפסוקים הראשונים הם הקדמה לכל הספר, ובספר הזה — ג' חלקים: החלק הראשון — מהתחלת הספר עד פרק ה', והוא מדבר בעניני מוסר; החלק השני — מפרק ה' עד פרק כ"ז, פסוק ט'. והוא מדבר במצוות, והחלק השלישי — מהברכות והקללות עד סוף התורה; והתבונן, כי התחלת שלשת חלקי ספר זה כהתחלת ג' הספרים שמות, ויקרא במדבר: אלה (א', א), ויקרא (ה', א), וידבר (כ"ז, ט') (כו"ק בשם הגר"א).

אלה הדברים: החלק הראשון (אחרי ההקדמה, פסוקים א'—ה') כולל: 1) את הספור על המרגלים ועל כשלונו בני ישראל בניסיונם לכבוש את הארץ בנגוד לפקודת ה' (פסוקים ו'—מ"ו); 2) את הספור על נצחון בני ישראל על סיחון ועוג, במלחמה אתם על פי פקודת ה' (פרק ב'—ג') — שני הספורים האלה דומים זה לזה בהתחלתם (רב לכם שבת בהר הזה פנו וסעו לכם... רב לכם סב את ההר הזה פנו לכם צפונה) ובסופם (ותשבו בקדש, א', מ"ו, ונשב בגיא, ג', כ"ט); 3) את דברי משה שבפרק ד', א'—מ', אשר שתי דרישותיו הן — לשמוע בקול ה', מבלי לגרוע מפקודותיו ומבלי להוסיף עליהן — ולא לעבוד אלהים אחרים. שתי הדרישות האלו הן מסקנה, שאפשר להסיקה משני הספורים הנ"ל, כי תשועת ישראל יכולה לבא רק אם ישמעו בקול ה' ויאמינו בו בלבד (על פי רד"ה).

אלה הדברים אשר דבר משה: אלה הם דברי משה האחרונים שדבר אל בני ישראל לפני מותו, בעמדם על סף ארץ ישראל. כאן מסומנים המקומות שבהם שמעו בני ישראל את דברי משה בפעם האחרונה. (על פי ה'). אל כל ישראל: זהו אחד מהגסים הנסתרים שבתורה שהיה קולו נשמע בכל המחנה (מ"ב).

בעבר הירדן במדבר: באותו עבר הירדן שהוא לצד המדבר שהיו בו ישראל מ' שנה שהוא קרוי עבר הירדן ליושבים בארץ ישראל, ולא בעבר הירדן שהוא לצד א"י שגם הוא קרוי עבר הירדן להולכי מדבר שהיו בו ישראל מ' שנה; ולפי פשוטו באים כל השמות האלה לסמן בדיוק את המקום אשר בו פירש משה לבני ישראל את המצוות והחוקים הנזכרים להלן ודבר אתם דברי כבושים (על פי הרשב"ם).

אלה הדברים אשר דבר משה... בעבר הירדן בערבה... ודי זהב: אלו התוכחות אשר דבר משה אל כל ישראל במקומות הנזכרים האלה, ה' צוה שיכתוב אותן בספר זה (על פי אב.).

בין פארן ובין תפל ולבן וחצרת ודי זהב: מקומות שלא נזכרו בפרשת אלה מסעי (מלבד חצרות) או נזכרו בשמות אהרים. כי הנה שניר יש לו שלשה שמות (להלן ג', ט') וכן רבים (א"ו).

ב. אחד עשר יום: באחד עשר יום, כמו (שמות ל"א, י"ז), כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ — בששת ימים (על פי ח.).

ג. ויהי בארבעים שנה בעשתי עשר חדש באחד לחדש דבר משה אל בני ישראל ככל אשר צוה ה' אתו אלהם: הנה הדברים האלה דבר משה מדעת עצמו בזמנים שונים כדרך הדורש והמוכח, ולא היתה לו רשות לכתבם בספר, אבל בארבעים שנה באחד לחדש שבט צוה לו הקב"ה לאמרם שנית לישראל בצויו מפי הגבורה, וכן צוה לו שיכתבם בספר מפי ה' ושיאמרם ויכתבם לא כפי הסדר שאמרם ביי"א מקומות הנ"ל, רק בסדר אחר סדר ה' (המלבי"ם).

בעשתי עשר חדש באחד לחדש: בראש חדש שבט, ל"ז יום קודם מיתתו, כי בו באדר מת משה (ב"ש).

דבר משה אל בני ישראל ככל אשר צוה ה' אתו אלהם: שלא יחשוב הקושב כי אלה הדברים משה מפי עצמו אמרם, מפני שלא כתוב בהם, וידבר ה' אל משה, ויאמר ה' אל משה — לכך אמר ככל אשר צוה ה' אותי, ויוכל להיות ששב גם על התוכחות, שהקב"ה הוא שצוה עליהן (מ"ב); ככל אשר צוה ה' אתו אלהם: לא כל אשר צוה ה' בלבד, אלא גם ככל אשר צוה ה' — הוא מסר לבני ישראל לא את הנוסח הקצר המדויק של המצוות בלבד, אלא גם את הפרטים הרבים של אפני בצוען — וזהו אולי התוכן של המושג „באר" — פסוק ה' — הואיל משה באר את התורה הזאת (ה. על פי אב.).

ד. אחרי הכתו: אחרי שראו שנפלו לפניהם שני מלכים חזקים והכירו שבחנם הניחו אבותם לכבוש את הארץ, התחיל להוכיחם (ב"ש); אשר יושב: אשר היה יושב (על פי כו"ק).

בעשתרת: מצינו שלשה דברים נקראים בכתובים עשתרות, ואלה הם: ההרים, הצאן ועבודה זרה; ההרים הוא שהזכיר כאן כי כשם שהיה עוג מלך הבשן גבור גדול כן היה מקום שבתו חזק בהרים הגבוהים (עיי' כ"ש"י), והוא עשתרות קרנים שהזכיר הכתוב (בראשית י"ד, ה') ויכו את רפאים בעשתרת קרנים, ונקראו עשתרות קרנים על שם שעולים שם באותם ההרים הצאן אשר להם קרנים, כגון היעלים והעזים והכבשים; הצאן הוא מה שכתוב (דברים כ"ח, ד') ועשתרות צאנך:

עבודה זרה הוא שכתוב (שופטים י' ו') ויעבדו את הבעלים ואת העשתרות. כי היתה עבודה זרה עשויה בדמות צאן (על פי הרמב"ן ובח"י).

באדרעי: הוא מקום המלחמה, וטעות סופר ברש"י שכתב שם המלכות, כמבואר (במדבר כ"א, ל"ג) ויצא עוג... למלחמה אדרעי (כ"ק בשם הגר"א).

באדרעי: אשר יושב באדרעי; כי אדרעי היתה עיר הכירה השניה של עוג (יהושע י"ב, ד; י"ג, י"ב), ואולי חסר כאן "ו" (ובאדרעי), וכן, כנראה, פירשו המתרגמים בתרגום השבעים שתרגמו ובאדרעי (רד"ה).

ד—ה. אחרי הכתו... בעבר הירדן... הואיל משה באר את התורה הזאת: אחרי שראה משה שני סימנים למיתתו הקרובה, האחד הוא כבוש ארץ סיחון ועוג, וידע שזה יעשה על ידו ושמיד יאסף אל עמיו, והשני שהיו כבר בעבר הירדן סמוכים לזמן העברה, וה' אמר לו לא תעבור את הירדן הזה — רצה לבאר לבני ישראל את המצוות, שקודם אמר להם בקצור (על פי אב.),

ה. הואיל משה באר את התורה הזאת לאמר: משה החל לפרש לבנים שנולדו במדבר מה שאירע לאבותיהם ואמר להם כל המצוות. גם עשרת הדברים ששמעו אבותיהם מפי ה' — ישמעו גם מפי ציר נאמן (א"ט).

ה. באר את התורה: לשון רש"י על פי חז"ל — בשבעים לשון פירשה להם, ואין כוונתם על לשונות שאר העמים, כי מה תועלת היה להם לישראל מזה. והם לא שנו את לשונם לדבר בשפת אומה אחרת, אבל המובן הוא — בשבעים כוונות, כמאמר חז"ל במקום אחר: שבעים פנים לתורה (על פי כו"ק).

ו. ה' אלהינו דבר אלינו בחרב לאמר רב לכם שבת בהר הזה: בצורה זו לא נזכר קודם הדבור הזה, אולם תכנו נכלל אולי בפסוק (שמות ל"ג, א') עלה מזה אתה והעם — או (במדבר י', י"א) געלה הענן מעל משכן העדות (רד"ה).

בחרב: הוא סיני (א"ט); חורב שם מקום קרוב להר סיני ששם ישבו ישראל בשנה ההיא, ואפשר שגם ההר וגם המדבר יקראו סיני, כי שב אילני הסנה רבים, ופעמים קרא הכתוב ההר — חורב, כמו (שמות ל"ג, ו') ויתנצלו בני ישראל את עדים מהר חורב, כלומר מן ההר אשר בחורב, בתחומו או לפניו, או ששם כל הארץ חורב וההר בתוכה (על פי הרמב"ן).

בהר הזה: בסביבת ההר הזה (ה).

ו—ז. רב לכם שבת בהר הזה... פנו וסעו לכם וכאו הר האמרי... ארץ הכנעני... עליכם ללכת מהר חורב, מקום שם למדתם תורה, אל הארץ שהיא מקום שמירת התורה, כי לא המדרש הוא העיקר אלא המעשה (על פי כ"י).
ז. פנו: עזבו את המקום הזה (א"ט).

פנו וסעו לכם: לפני שמתחיל משה רבנו לבאר את התורה, הוא מבאר לדור

באי הארץ את סבת עכובם במדבר מ' שנה, ומדגיש, שה' אמר להם שהארץ כבר נתונה להם (פסוק ח'). ורק בעון המרגלים נתעכבו בני ישראל ארבעים שנה במדבר (כ"ב—מ"ו) (על פי א.ב.).

ה. ראה נתתי לפניכם את הארץ: ארץ סיוחן ועוג; באו ורשו את הארץ אשר נשבע ה' לאבותיכם: ארץ ישראל מלבד עבר הירדן, כי הארץ אשר נטלו בני גד ובני ראובן לא היתה בכלל השבועה (אוה"ח).

ט. ואמר אלכם בעת ההוא לאמר: קודם שאמר לנו ה' בחורב רב לכם שבת בהר הזה — על דעת האומרים שיתרו בא קודם מתן תורה, וטעם בעת ההיא — בשבתנו בחורב (רמב"ן); ולא הזכיר משה כאן כי זו היתה עצתו של יתרו. ויתכן שהטעם הוא מפני שנמלך בשכינה ועל פי ה' נעשה הענין הזה (על פי רמב"ן); ואמר אלכם בעת ההוא לאמר: בעת ההיא — בזמן שנאמר לכם באו רשו את הארץ, כי ראיתי שבזמן ההוא צורך השעה הוא למנות דיינים, מפני שזכות זו תספיק לכם להושיב אתכם על האדמה כמו שכתוב (דברים ט"ו, כ') צדק צדק תרדוף למען תחיה וירשת את הארץ, ופירש רש"י לפי הגמרא בסנהדרין (ל"ב) כדאי הוא מגוי הדיינים הכשרים להחיות את ישראל ולהושיבם על אדמתם (על פי כ"י).

י. ככוכבי השמים לרב: לא לענין המספר הם ככוכבי השמים, כי לענין הרבוי בלבד — כמו שהכוכבים רבים, כן אתם רבים (על פי בח"י).
והנכם היום ככוכבי השמים לרב: ככוכבי השמים, שעם הרבוי שלהם יש לכל אחד מהם ערך מיוחד, וכל אחד מהם הוא עולם בפני עצמו — כך הוא גם כל פרט מישראל (על פי ה.ה.).

י"ג. וידעו לשבטיכם: אהובים לשבטיכם, שרוח הבריות נוחה מהם, כמו (בראשית י"ח, י"ט) כי ידעתיו, שענינו אהבה וחבה (כ"ק על פי הרמב"ם).
הבו לכם אנשים... ואשימם בראשיכם: יש כאן בחירה מצד העם — ואשור ע"י משה רבנו (על פי ה.ה. ורד"ה).

י"ד. ותענו אתי: מיותר, או היה צריך לכתוב "ותענו ותאמרו אלי" כמו להלן פסוק מ"א, אלא רמז שעינו את משה שימחר לעשות כפרש"י בשם חז"ל (נצי"ב).
ט"ו. שרי אלפים: הם היו גם המנהיגים במלחמה (כ"ק על פי הגר"א), ואנו מוצאים כמפקדים במלחמה גם שרי מאות (במדבר ל"א, מ"ח, נ"ב) ושרי חמשים (שמאל א' ח', י"ב; מלכים ב' א', ט'), ומכיון שהארגון הצבאי מתאים גם לארגון המשפטי, הזכיר זאת משה רבנו עכשיו, אחרי שנאמר באו רשו את הארץ (על פי רד"ה כעשבות א.ב.); וש ט ר י מ: הם היו לויים כפי שנאמר (דברי הימים ב', י"ט, י"א) ושטרים הלויים לפניכם, ואומר (נחמיה ח', י"א) והלויים מחשים לכל העם ועל

פי ספר'; אמר רב חסדא בתחלה לא היו מעמידים שוטרים אלא מן הלויים שנאמר (דברי הימים ב' י"ט, י"א) ושוטרים הלויים לפניכם, עכשיו אין מעמידים שוטרים אלא מישראל (יבמות פ"ו ע"ב).

ט"ז. שמע בין אחיכם ושפטתם: כשיהיו אחיכם שוהים לפניכם, אז תשמעו טענותיהם ולא זה שלא בפני זה, שלא יטעים האחד דבריו לדיין קודם שיבא השני (ב"ש).

י"ז. לא תכירו פנים במושפט: אם גם אתם מכירים את העומדים לפניכם למשפט, אין הכרה זו צריכה להשפיע עליכם בשעת המשפט, אלא יהיה בעיניכם כאלו אינכם מכירים אותם בכלל (על פי א"ש); כי המשפט לאלהים הוא: כי לאלהים לעשות משפט בין יצוריו, כי על כן בראם להיות ביניהם יושר וצדק ולהציל גוול מיד עושקו, ונתן אתכם במקומו, ואם תגורו ותעשו חמס, הנה חטאתם לה' כי מעלתם בשליחותו (רמב"ן).

ושמעתיו: מפי הגבורה (כ"י על פי סנהדרין ח' ע"א).

כ"א. ראה נתן ה' אלהיך לפניך את הארץ: יכול אתה להבין ולראות במה שהביאך ממקום שרף ועקרב ואויבים רבים בלא פגע, שהוא רוצה לתת לך את הארץ; עלה רש: כי הכל מוכן (ב"ש).

כ"ב. ויחפרו: כמו (יהושע ב', ג') לחפר את כל הארץ, כי החופר יחפש מה שיש בסתר (א"ש).

כ"ג. וייטב בעיני הדבר: כי הייתי סבור לישר הדרך לפניכם אתם שולחים ולידע מה אתם צריכים להכין דייק וסוללות, אבל ישראל לא היתה מחשבתם כך, אלא לידע אם ילכו ואם לא ילכו (ב"ש).

כ"ד. בשנאת ה' אתנו: על מה שעבדנו עכו"ם במצרים (ס).

כ"ה. אחינו המסו את לבבנו: אילו היינו שומעים זאת מאנשים אחרים, לא היינו מאמינים, אבל בהיות האומרים אחינו ראוי שנאמינ' (על פי אב).

כ"ט. ואמר אלכם לא תערצון ולא תיראון מהם: אף על פי שזה לא נזכר בפרשת שלח, מכיון שאומר להם זאת עכשו בודאי שאמר להם אז (צ"ה).

ל"ג. ההלך לפניכם: שמא תאמרו — אם עשה כבר, הרי נסתלק מכם — הרי בכל יום הוא הולך לפניכם (ב"ש).

ל"ד. את קול דבריכם: קול בכיה של חנם (ס).

ל"ה. אם יראה איש: מה שהם רוצים, יעשה להם: אלה שאינם רוצים בארץ, לא יראה, ויהושע וכלב החפצים בה, ילכו בה (על פי ב"ש).

ל"ו. זולתי: ה"י נוסף כי נמצא (מ"ב כ"ד, י"ד) גם בלי "י" (א"ש).

הוא יראה: היינו, אין הגזירה, אם יראה איש... חלה עליו (על פי אוה"ח).

ל"ו. גם בי התאנף ה' בגללכם לאמר גם אתה לא תבא שם: הפסיק בין כלב ליהושע לומר — נטלה רשות ממני ונתנה ליהושע — וכל זה בגללכם (ח). בגללכם: בשביל שאתם מקטני אמונה ולא פירשתם כהוגן את דברי: «המן הסלע הזה נוציא לכם מים» — הקפיד הקב"ה עלי; כי אתם פירשתם שלא הייתי סבור שיצאו משם מים, ומקרה הוא — והיה לכם לפרש את דברי כפי שהייתי רוצה לומר — ו«כי סבורים אתם שיעשה לנו הקב"ה נס כזה שנוציא לכם מים מן הסלע, כמו שיעשה», או — «וכי אנו יכולים להוציא מים מן הסלע לא במצות ה'»? (על פי ב"ט).

בגללכם: על ידי גזירת המרגלים נתעכבו במדבר ארבעים שנה ובתוך הזמן הגיע זמנה של מרים למות; על ידי זה פסק הבאר במיתחה וחסרו להם מים ונתגלגל ענין מי מריבה, ואלו לא חטאו המרגלים היו נכנסים לארץ מיד עם מרים ולא הי' משה בא לכלל עונש זה (כ"י); גם אתה לא תבא שם: אבל תראה — בנגוד לשאר האנשים שנאמר בהם (פסוק ל"ה) אם יראה ... (רד"ה). ל"ח. העמוד לפניך: הוא משרתו (א"ט).

ל"ט. אשר לא ידעו היום: באותו יום; טוב ורע: על רובם דבר הכתוב (א"ט).

מ"א. אנחנו נעלה: בעצמנו נעלה ונלחמנו, לא נגיה הדבר לבנינו אחרינו כאשר אמרת (רמב"ן).

מ"ד. כאשר תעשינה הדברים: כי מי שיגע על ביתם מיד ירדפו אחריו וינשכוהו (א"ט); כאשר תעשינה הדברים: שעוקצות את האדם מכאן ומכאן ואינן ממיחות אותו, כך (במדבר י"ד, מ"ה) ויכום ויכתום, שהכו ופצעו אותם, אבל לא הרגום, שלא רצה להפילם בחרב אויבים שלא יגדילו פיהם עליהם ושלא יחללו שם שמים, תדע שלא מנה הנופלים במלחמה זו כדרך שאר מלחמות. ולי נראה כי זהו שכתוב (שם כ"א, א') וישמע הכנעני... וישב ממנו שבי, אבל לא הרגו מהם, ואח"כ נקמם הקב"ה כדכתיב (שם כ"א, ג') ויתן את הכנעני.. ויקרא שם המקום חרמה, — בחרמה היו שתי המלחמות (ב"ט).

מ"ה. ותשב ותבכו לפני ה': לא הזכיר שם הכתוב הבכי הזה — שאין צורך להזכירו, אבל משה הזכיר זה עתה לשבח כי נחמו על חטאתם (רמב"ן). ותשב ותבכו לפני ה': לא היתה הבכיה על אשמתכם מתוך תשובה וחרטה, כי אם על אשר רדפו והכו אתכם, עד שהוכרחתם לשוב אחור מפני האויב, לכן לא שמע ה', ולזה אמר ותשובו — ותבכו (כ"ו); ולא האזין אליכם: שלא היתה תשובתם שלמה, ולפיכך לא השיגו דבר אפילו בדמעתם (ט). מ"ו. כימים אשר ישבתם: כלומר, כמו שאתם יודעים (רשב"ט).

ג. צפנה: לצד איי כי בדרום איי הלכו במדבר (רשב"ט).
 ה. אל תתגרו בם: מנעם מלהתגרות בבני עשו מפני שלבד את אביו (בחי').
 כי ירשה לעשו נתתי את הר שעיר: ברגע שעם ישראל הלך, על פי פקודת ה', לכבוש את ארץ כנען, הוזהירו ה' מתאות כבוש ארצות אחרות, אשר ה' נתן לעמים אחרים (על פי ה.).

ו. אכל תשברו מאתם בכסף: אם ירצו למכור (א"ע).
 אכל תשברו מאתם בכסף: אם תרצו לאכול ולשתות משלהם, קנו אותם בדמים, ולא תקחו משלהם כלום בחזקה — אעפ"י שלא היו צריכים, כי היו להם מן ומים מהבאר, אלא אם ירצו — יקנו (ב"ש); ואכלתם... ושתיתם... (וכן פסוק כ"ח ואכלתי... ושתיתי...) נראה כמיותר כי ממילא נדע כי קניית האוכל והמים הוא לאכול ולשתות, ויתכן שהכוונה היא שתקנו מהם לאכול ולשתות מיד ולא לקחת צדה לדרך, כי הרי היו להם המן והבאר (על פי כו"ק).

ז. ברכך בכל מעשה ידך: לשון מעשה ידיים אינו גופל אלא על המתעסק בעבודת האדמה או במסחר וכדומה, וכל אלה לא היו לאנשי דור המדבר, ומה זה אמר להם משה: — „ברכך בכל מעשה ידך“? יתכן שהברכה שהזכיר פה הוא הרכוש הגדול שבא להם בצאתם ממצרים, וזה היה להם מן הדין לתשלומי שכר עבודתם את מצרים בשנים הרבות (כו"ק); ידע לכתך: נתן לך מה שנתן לך (על פי ט. ות"א).

ח. ונעבר מאת אחינו בני עשו: אימר אחינו, לפי שנהגו עם בני ישראל באחה שמכרו להם לחם ומים, ככתוב (פסוק כ"ט) כאשר עשו לי בני עשו (אוה"ח). ט—י"ב. אל תצר את מואב: על אילו אומות הוזהיר הקב"ה את בני ישראל שלא יכבשו את ארצם? על שעיר, עמון ומואב. על שעיר — שנקרא גם חוי, כדכתיב (בראשית ל"ו, ב') את אהליבמה... בת צבעון החוי, וסבורים ישראל שהיא ארץ החוי שנתן להם הקב"ה לירש, ולכך כתב (י"ב) ובשעיר ישבו החרים לפנים, כלומר עיקר שמם חורי ואינם מז' עממים. ולקמן (פסוק כ"ג) מפרש איזהו חוי שניתן לישראל (עיין להלן בבאור ב"ש לפסוק זה), על עמון ועל מואב — שהיו ישראל סבורים שארצם היא ארץ רפאים, שניתנה לאברהם אבינו, כדכתיב (בראשית ט"ו, כ') את החוי ואת הפרזי ואת הרפאים, לכן כתוב במואב (פסוק י"א) „רפאים יחשבו אף הם“ — יחשבו עליהם בני אדם שהם רפאים, ואינם רפאים, כי המואבים יקראו להם אימים, על שם שהם גדולים ואימתניים, וזהו עיקר שמם. ואין לכם דין בארצם; ובעמון כתוב (פסוק כ') ארץ רפאים תחשב אף היא — סבורים בני

אדם שהיא ארץ רפאים. ואינה כן, העמונים יקראו להם ומזומים לפי שהם בעלי מחשבה ותחבולות, (כמו: כאשר זמם), וכל אלה עם גדול ורב כענקים, וחכמים ובוטחים בחכמתם, ובגבורתם, ומורדים בבורא, והשמידם ונתן אחרים תחתיהם ומסרם ביד חלשים מהם, אבל אינם מאותם העממים שנתנו לישראל. אולם שאר אומות שלא היתה להם לישראל שום טענה עליהם, לא הוצרכו ישראל להזהר עליהם. כי מדוע יעלה על דעתם לכבשם? (ב"ש).

י"א. והמאבים יקראו להם אמים: מפני שאימתם נופלת על רואיהם, ואמר כל זה: א) כדי שלא יתגרו מלחמה באומות האלו מפני שארצם נתונה להם בהשגחה, והם בכלל יורשי אברהם; ב) כדי לעורר את לב בני ישראל ולנחמם, שלא יפחדו מאומות הארץ, כי הקב"ה הוריש את האימים מלפני בני עמון והחוריי מלפני בני שעיר, ונתן להם את ארצם, וכן הוא ברחמיו יוריש את שבעת העממים ויתן לישראל את ארצם (על פי א.ב.).

י"ב. כאשר עשה ישראל: בעת כתיבת התורה, שכבר כבשו סיחון ועוג. שהיו מלכים גדולים ואדירים, בזמן מועט שלא כמנהג העולם (ד.ו.).

י"ג. עתה קמו: ומאחר שאסור לכם לעבור בגבול שני אלה, קומו ועברו לכם את נחל זרד שהוא חוץ לגבול שניהם, ומשם תוכלו לעבור חוץ לגבול שניהם עד הירדן (ד.ו.).

עתה קמו ועברו לכם את נחל זרד: להורות שעד עכשו לא יכלו מצד העונות לעבור את נחל זרד, אף על פי שהיה קטן, וכשהיו ישראל רצויים לא עמד הם בפניהם (צ"ה); נחל זרד: הזכיר את נחל זרד משום שהיה הראשון מכל הנהרות שעברו (על פי ח.).

י"ט. וקרבת מול בני עמון: סירוש — ובקרבך אליהם (א"ע).

כ"ג. והעיים הישבים בחצרים: ועתה מתחיל לפרש היכן היא ארץ החוי שהיו ישראל סבורים שהיא הר שעיר, ואומר העיים כמו החוים, שאותיות הגרון מתחלפות, כי גם בתלמוד קורא רבי לר' חייא עייא (מועד קטן ט"ז ע"ב) והכי אמר קרא: והחויים — אם תרצו לדעת היכן היא ארצם — הם היו יושבים בחצרים בערי פרזות, גבורים היו, עד עזה היה גבולם. כפתורים השמידום, והנה מחזיקים הכפתורים בשלכם ומידם כבשוה; וארץ רפאים היא ממלכת עוג, ככתוב בה לקמן (ג', יג) לכל הבשן ההוא יקרא ארץ רפאים (עיין רש"י שם) (ב"ש).

כ"ה. אחל תת פחדך ויראתך על פני העמים תחת כל השמים: כנגד ישראל מדבר שייראום כל העמים (על פי הרמב"ן).

כ"ו. ואשלח מלאכים... דברי שלום לאמר: לפי שרוב ארץ סיחון היתה משל עמון ומואב קראו להם לשלום, אבל לעוג שהיה מחזיק בארץ רפאים לא קראו

לשלוש שאין קוראים שלום לשבעה עממים (רבותינו בעלי התוספות); ואשלה מלאכים... שלחתי קודם, לפני שאמר לי החל רש והתגר בו מלחמה (רמב"ן): ממדבר קדמות: קדמות (יהושע י"ג, י"ח; דברי הימים א' ו', ס"ד) היתה עיר לויים בנחלת מטה ראובן, ונמצאה כנראה על יד המדבר מזרחה לו (רד"ה). ממדבר קדמות: מן המקום שהיה מדבר טרם שבאו ישראל והוציא להם וישם מים מן הסלע (ב"ש).

כ"ז. אעברה בארצך: ולא אמר „גא“, כמו שאמר למלך אדום, שאינו דרך בקשה רק צווי (ע.).

כ"ח. אבל בכסף תשברני ואכלתי: אם אצטרך (על פי א"ט); אולי לא היה יורד המן במקום הישוב כי כתוב (שמות ט"ז, ל"ה) עד באם אל ארץ נושבת (מ"ב). כ"ט. והמואבים הישבים בער: אבל בשאר המואבים כתוב (דברים כ"ג, ה') אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים (רשב"ם).

ל. כי הקשה ה' אלהיך את רוחו: למאן מלהניח את ישראל לעבור בגבולו; ואמץ את לבבו: להלחם (ט.).

ל"א. ראה החלתי תת: התנגדותו היא כבר התחלת מפלתו (ה. על פי אב.). ל"ד. ונחרב את כל עיר: מדכתיב (במדבר כ"א, כ"ה) וישב ישראל בכל ערי האמרי, וכתוב (שם ל"ב, ל"ג) ויתן להם... ערי הארץ סביב, מבואר שלא החרימו ערי סיחון, ומה שאמר כאן ונחרם כל עיר, אפשר שלשון חרם אינו לכליון והשחתה גמורה, כי גם הנעשה שמים מאין יושב נקרא חרם, כמו (להלן י"ג, ט"ז) „החרם אתה“, פירש רמב"ן, הם האנשים הנדחים, ו„את כל אשר בה“ הנשים הנגררות אחרי האנשים, ועל השחתת העיר עצמה נאמר אח"כ: ו„שרפת באש את העיר“: ולפי זה „מתם והנשים והטף“ אינו אלא באור החרם (כ"ק והנצי"ב); מתם והנשים והטף: שהיו מן האמורי, ונצטוו בכך שנאמר (דברים כ"ו, ט"ז) לא תחיה כל נשמה (רמב"ן).

פ ר ק ג

א. ויצא עוג מלך הכשן: הוא יצא למלחמה טרם שבאו בני ישראל לעירו, ולכן לא קראו לו לשלום כאשר עשו לסיחון (על פי הרמב"ן ב' ל"ד).

ט. צידנים יקראו לחרמון שרין: מכיון שהשם חרמון לא היה ידוע בזמן ההוא לבני ישראל, והם קראו את ההר הזה בשם שיאון (דברים ד', מ"ח), היינו הר גבוה (שיא), מוצא משה רבנו לנחוצו להזכיר כאן את השמות השונים של חרמון (רד"ה).

י"א. הנה ערשנו: ערש לשון מבצר, כלומר מבצר חזק כברזל היה לו ברבת בני עמון, שהיה מוקף חומה חזקה כברזל; תשע אמות ארכה: הגובה של החומה היה תשע אמות (ב"ש); הלה הוא: תיבת הלא היא בכל מקום באל"ף, וכאן עיקר התיבה: הנה היא, כמו (ש"ב ט', ד') הנה הוא בית מכיר (נצ"ב).
י"ב. ואת הארץ הזאת ירשנו: מקרא קצר הוא, במקום: ואת הארץ הזאת אשר ירשנו... נתתי לראובני ולגדי (ב"ש).

י"ג. חבל הארנב: חבל לשון חלק כמו (יהושע י"ז, ה') ויפלו חבלי מגשה עשרה (ב"ש); ההוא יקרא ארץ רפאים: אשר הוא יקרא ארץ רפאים מלשון (עזרא י', י"ד) ההשיב נשים נכריות שההא"ב במקום אשר, וכן רבים (רמב"א).

ו א ת ח נ ן

כ"ג. ואתחנן אל ה': מכאן אתה למד שאין לבריה כלום אצל בוראה, שהרי משה רבן של הנביאים לא בא אלא בתחנונים; ומה שלא התפלל אהרן על כניסה לארץ ישראל — כדי שלא יאמרו שרוצה להכנס לארץ כדי לקבל כ"ד מתנות כהונה (נ"ב); בעת ההוא: קודם, לפני שצויתי את יהושע (פסוק כ"א), על פי פקודת ה' בפסוק כ"ח (על פי א"ש).

כ"ד. אתה החלת להראות את עבדך את גדלך: כדכתיב למעלה (ב', כ"ה) היום הזה אחל תת פחדך (רשב"ם); את גדלך: זוהי גדולת הטבע; ואת ידך החזקה: לשדד הטבע (נצ"ב); כמעשיך: הוא הליכות הטבע; וכגבורתך: זהו שדוד הטבע (על פי הנצ"ב).

כ"ה. אעברה נא ואראה את הארץ הטובה: וטעם זו הפרשה לחבב את ארץ ישראל, ואם הארץ תהיה חביבה ישמרו מצות ה' שלא יגלו ממנה (א"ש).
אעברה נא ואראה... לא כמנהיג האומה, אלא כאדם פרטי, כאחד העם העוברים שמה שיראו את הארץ (על פי א"ב), ולכן אמר בעת ההיא, אחרי שמניתי את יהושע ונתקיימה השבועה (במדבר כ', י"ב) לכן לא תביאו (על פי מ"ב); אעברה נא ואראה את הארץ הטובה... ההר הטוב הזה והלבנון: משה רבנו בקש שני דברים: א) שיעבור אל הארץ הטובה — ועל ידי כך ינחיל משה את הארץ לבני ישראל (אולי, כפי שמפרש להלן צ"ה, תהיה על ידי כך יותר נוחה להכשב); ב) ושיראה את ההר הטוב הזה (ירושלים) והלבנון (מקום בית

המקדש). כדי שיקבל מראה הזאת השפעה רוחנית, ולכן הוא צירף לבקשה הראשונה שהיא בעבור ישראל את המלה „נא“; והקב"ה מלא רק את בקשתו השניה ונתן לו לראות את כל הארץ (על פי כ"י); אעברה נא ואראה: כמו שאמר בסנה (שמות ג', ג') אסורה נא ואראה (מ"ב); והלבנון: בית המקדש שנעשה מעצי הלבנון (ח); והלבנון: ונקרא בית המקדש לבנון (כמו שפירש רש"י), מפני שהוא מלבין עונותיהם של ישראל שנאמר (ישעיהו א', י"ח) אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו (על פי הספרי).

כ"ו. ויתעבר ה' בי למענכם: הרמוז בזה הוא שעון משה לא היה כל כך חמור להענישו עונש גדול כזה, אם לא בסבת ישראל, וכמו שאמרו חז"ל כי אין שבח למשה שיכנס הוא לארץ וישארו צאנו במדבר ולכן רצה ה' שגם הוא יסאד במדבר לכפר עליהם ולהבטיחם שיקומו לעת התחיה ומשה בראשם (צ"ה); ויתעבר ה' בי: כעס עלי בזמן שחטאתי; למענכם: כדי שתלמדו על דרכי ה' בענשו בעד חטא קל (על פי רד"ה); רב לך: לפי שמשה רצה להכנס לארץ ישראל להוסיף שפע ושלמות בנבואה אמר לו הקב"ה רב לך בנבואה, שכבר זכית למעלה שלא יגיע אליה שום אדם, כמו שהעיד הכתוב (דברים ל"ד, ו') ולא קם נביא עוד בישראל כמשה (מ"ב).

כ"ז. ימה וצפנה ותימנה ומזרחה: התחיל ב"ימה" לפי שעיקר ראייה ח הנותנת קדושה יתרה היא על ידי ראית השכינה שבכותל המערבי (כ"י); ימה וצפנה ותימנה ומזרחה: באשר הפסגה היתה במזרחית דרומית לארץ ישראל אמר לו שיראה תחלה את הרחוק יותר (ימה וצפונה). ואחר כך הקרוב — תימנה ומזרחה (על פי המלבי"ם); ימה וצפנה ותימנה ומזרחה: לא מצינו זכרון הרוחות בתורה בסדר אחד; בבראשית (י"ג, י"ד) נאמר לאברהם צפנה ונגבה וקדמה וימה, בבראשית (כ"ח, י"ד) נאמר ליעקב ימה וקדמה וצפנה ונגבה (ראה בילקוט פירושים לבראשית את פירוש שד"ל לכ"ח, י"ד), ובאיוב (כ"ג, ח'), קדם, אחור (ימה) שמאל (צפון) ימין (נגבה) (על פי בחי'); וראה בעיניך: עשה זה הקב"ה כדי שלא יאמרו הדורות הבאים שאף הוא היה בגזירת מתי המדבר שנאמר בהם וכל מנאצי לא יראה (מ"ב על פי צ"ה).

כ"ח. והוא ינחיל אותם את הארץ אשר תראה: רמז לו כי בראיתו את הארץ תהיה נוחה להכבש ליהושע (צ"ה).

כ"ט. ונשב בגיא מול בית פעור: ושם היתה קבורת משה כמו שכתוב (דברים ל"ד, ו') ויקבר אתו בגי בארץ מואב מול בית פעור (מלבי"ם).

פ ר ק ד

א. שמע אל החקים ואל המשפטים אשר אנכי מלמד אתכם לעשות למען תחיו ובאתם וירשתם את הארץ: אף על פי שאין כל המצוות תלויות בארץ, הרי הארץ תלויה במצוות, שהקב"ה לא נתן לבני ישראל את ארץ ישראל אלא על מנת שישמרו את התורה, שנאמר (תהלים ק"ה, מ"ד—מ"ה) ויתן להם ארצות גוים... בעבור ישמרו חקיו ותורתיו ינצרו (על פי המלבי"ם); שמע אל החקים ואל המשפטים: תחלה מזרזם על המצוות שאינן תלויות בארץ. ואחר כך (פסוק ה') על המצוות התלויות בארץ (מלבי"ם); למען תחיו: חיים נצחיים, כי אם כוונתו על החיים הגשמיים, יספיק להגיד למען תבואו ותראו (על פי מ"ב).

אנכי מלמד אתכם: לשון "מלמד" יורה על התורה שבעל פה, וכן גם בפסוק ה' (כו"ק); מלמד אתכם לעשות: כי עיקר הלמוד — לעשות המצוות (א"ע).
ב. לא תספו: ומה שתקנו חכמים משום גדר זוהי מצוה מן התורה, ובלבד שידע שהיא משום הגדר הזה ואינה מפי הקב"ה בתורה (רמב"ן).

לא תספו: הנה אני נשארתי עם מתי מדבר בעבור חטא קטן שהוספתי על דברי ה' אשר אמר ודברתם אל הסלע ואני הכיתי (צ"ה); לא תספו: בלשון רבים, ובפרשת ראה (י"ג, ח') בלשון יחיד לא תספ עליו, כי כאן אזהרה לבית דין הגדול שבירושלים (על פי כו"ק) (ומהרמב"ם הלכות ממרים פרק ב', הלכה ט' נראה, כי לא תספ עליו ולא תגרע ממנו הוא אזהרה לבית דין הגדול בירושלים שלא יעמידו את גזרות חכמים ותקנות חכמים כמצוות התורה, אלא יגידו שהן גזרות חכמים ותקנות חכמים); ולא תגרעו ממנו: אין זה צווי מיוחד, כי יתכן לחשוב שאפשר להוסיף על מצוות ה', שהרי יש בכלל מאתים מנה, אבל איך יעלה על הדעת לגרוע ממצוות ה'? אלא "לא תגרעו" הוא ההסבר של לא תוסיפו — מפני שעל ידי הוספה אפשר לבא לידי גרעון (על פי כ"י).

ג. עיניכם הראות: גותן בזה טעם על מה שהזהיר לא תוסיפו, כי אתם רואים שחשבתם על עבודת בעל פעור שהוא לבוטה ולגנותה ודמיתם להוסיף על מה שלא נצטויתם, ובאמת זו היתה עבודתה, ונענשתם על כך, הנה בזה תראו פתיחות הבאה ממה שמוסיפים יותר על צויו יתברך (כו"ק בשם הגר"א); בבעל פעור: בעבור בעל פעור (א"ע).

ה. לעשות כן בקרב הארץ: כן — בסיס, היינו ע"י קיום החקים והמשפטים יהיה לכם בסיס ותקומה בקרב הארץ, כי הארץ הקדושה איננה מקבלת תושבים שהם עובדי רצון ה' ותקיא אותם (על פי כו"ק); לעשות כן בקרב הארץ:

העם העברי הוא העם היחידי אשר לו היו חוקים לפני היות לו ארץ (ה.).

ו. הגוי הגדול הזה: כי על ידי שמירת התורה תהפכו לגוי גדול (על פי ד"ה).

ז—ח. גוי גדול: גדלות העם היא שיש בו יראי ה', וה' נותן חכמה בלבם

(על פי א"ע); כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרבים אליו;

כי מי גוי גדול? הגוי אשר לו אלהים קרובים אליו כה' אלהינו בכל קראנו אליו,

וכן (פסוק ח') ומי גוי גדול? — הגוי אשר לו חקים ומשפטים צדיקים ככל התורה

הזאת (ה.).

ו. אשר לו אלהים קרבים אליו: לקבלא צלותיה בעדן עקתיה — לקבל את

חפלתו בעת צרתו (ת"א).

ט. רק השמר לך: זוהי שמירת הגוף; ושמר נפשך מאד: בשמירת

הנפש צריך האדם להזהר הוא יותר מאשר בשמירת הגוף, ולכן אמר כאן מאד

(על פי כ"י); או השמר לך — זהו מצוות עשה, ושמר נפשך מאד — זהו מצוות

לא תעשה (על פי כ"י).

פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך... (י) יום אשר עמדת...:

אני מזהירך מאד לזכור, מאין באו אליך המצוות, שלא תשכח מעמד הר סיני (רמב"ן).

י"א. עד לב השמים: באמצע, כנגד הרואים, וכן (שמות ט"ו, ח') בלב

ים (א"ע).

י"ד. ואתי צוה ה' בעת ההוא ללמד אתכם חקים ומשפטים לעשתכם

אתם בארץ: בעת ההיא עשה אותי ה' שליח ללמד אתכם גם מצוות התלויות

בארץ, כי בעשרת הדברות ישנן רק מצוות שהן חובת הגוף (על פי המלבי"ם).

ט"ו. פן תשחתון: עובדיכן — מעשיכם (ת"י); פן תשחתון: את

נפשותיכם (מלבי"ם).

י"ז. אשר תעוץ בשמים: בהרבה מקומות נקרא האויר שמים (ח.).

י"ט. ונדתת: כאדם שידחה ויפול (א"ע).

כ. ויוצא אתכם מכור הברזל... כיום הזה: שהוא נקי מכל סיג ופסולת

(על פי כ"י).

כ"א. על דבריכם: אתם גרמתם שלא אכנס לארץ (על פי א"ע).

כ"ג. אשר צוך ה' אלהיך: שלא לעשות, כמו (ישעיהו ה', ו') ועל העבים

אצוה מהמטיר (א"ע); אשר צוך ה' אלהיך: לעשות בכרובים, וכאן הוהיר

מלעשותם במקום אחר (כ"ק).

כ"ד. אש אכלה הוא: כאש אוכלה הוא (א"ע); אש אכלה הוא אל

קנא: ואין קצפו דבר מועט. כי ראו אותי, שהייתי חביב לפניו, התאנף על דבר

אחד, וקנא הוא לנקום מכעיסיו (ב"ש).

כִּיָּהּ. כִּי תוֹלִיד בְּנִים זְכָנִי בְּנִים... אֵין אֲנִי מִתִּירָא מִן הָאֲבוֹת שְׂרָאוּ
מַעֲשֵׂי הַקְּב"ה וְנוֹרָאוֹתָיו, אֲלָא מִבְּנֵי בְּנֵיהֶם שְׂלָא רָאוּ — אֲנִי מִתִּירָא (ח); וְנוֹשְׁנָתָם
בְּאֶרֶץ; וְתַחֲשׁוּבוּ: כִּכְר נְתִישְׁבְּנוּ בְּאֶרֶץ וְלֹא נִפְסִידְנָה עוֹד (ב"ש); וְעֵשִׂיתֶם
הֵרַע בְּעֵינֵי ה' : בְּשֵׂאֵר הַמַּצּוֹת כִּמּוֹ לְרִצּוֹה וּלְנֶאֱוָף (א"ע).

כִּיָּהּ. כִּי אֲבָד תֵּאֲבֹדוֹן מֵחֵר: עֲנִין מִהִירוֹת נֹאמֵר כִּאֵן עַל הַצְּרוֹת שְׁתַּהֲיִינָה
בְּסוּף תְּכוּפוֹת בְּמִהִירוֹת בּוֹז אַחַר זֶו (כ"י); כִּי אֲבָד תֵּאֲבֹדוֹן מֵחֵר: שִׁיקְדִים
אֵת הַגְּלוֹת לִפְנֵי הַזְּמַן; לֹא תֵאֲרִיכּוּן יָמִים עֲלֵיהֶ: לְהַמְתִּין שִׁיגִיעַ זְמַן
הַפְּרִעוֹן בַּעַת שְׁתַּתְּמֵלֵא הַסָּאָה; כִּי הַשְּׂמֵד תִּשְׂמְדוֹן; לִפְנֵי שְׂאוּ יִהְיֶה שְׂמֵד
וְכִלְיוֹן לְגַמְרִי, שְׂלָא תִשְׂאֵר מִכֶּם שְׂאֵרִית (מַלְבִּי"ס).

כִּיָּהּ. וְהַפִּיץ ה' אֶתְכֶם בְּעַמִּים: מֵאַחַר שְׁתַּחֲפִצּוּ לַעֲשׂוֹת כַּמַּעֲשִׂיהֶם, יַעֲרַב
אֶתְכֶם בְּהֶם (ב"ש); וְנִשְׂאֵרְתֶּם מִתִּי מִסִּפְרֵ בְּגוֹיִם: מַעֲטִים בְּכָל גּוֹי וְגוֹי
כִּי בְּאַרְבַּע רֻחוֹת הַשָּׁמַיִם יִפּוֹר אוֹתְנּוּ, אֲבָל בְּכָל־לְנוּ רִבִּים אֲנַחְנוּ שְׁבַח לֵאל (רַמְבַּ"ם).
וְהַפִּיץ ה' אֶתְכֶם בְּעַמִּים וְנִשְׂאֵרְתֶּם מִתִּי מִסִּפְרֵ בְּגוֹיִם: גּוֹי — הוּא מַמְלָכָה
שִׁישׁ כֶּה כַּמָּה עַמִּים; הַגְּלוֹת הֵיא בְּגוֹיִם, וְהַפִּיזוֹר (וְהַפִּיץ) הוּא בְּקֶרֶב כָּל עַם וְעַם
בְּאוֹתוֹ גּוֹי (עַל פִּי הַנְּצִי"ב).

כִּיָּהּ. וְעַבְדְּתֶם שֵׁם אֱלֹהִים מַעֲשֵׂה יְדֵי אָדָם: מִפְּנֵי אֵימַת מוֹת וְרוֹב הַצְּרוֹת
וְהַגְּזוֹרוֹת יִצְאוּ מִכָּל־הַדָּת, וְיִשְׁמְרוּ תוֹרַת ה' בְּקֶרְבָּם, וְאֵת אֱלֹהֵי הָעַמִּים יַעֲבֹדוּ מִפְּנֵי
הִירָאָה (אב).
אֲשֶׁר לֹא יִרְאוּן וְלֹא יִשְׁמַעוּן וְלֹא יֵאֲכַלּוּן וְלֹא יִרְיַחוּ: הַזְּכִיר אַרְבַּעַה הַרְגִשׁוֹת

(חֹשׁ הָרְאִיָּה, הַשְּׁמִיעָה, הַטַּעַם וְהַרִיחַ), וְאֵין צוֹרֵךְ לְהַזְכִּיר הַחֲמִישִׁית (חֹשׁ הַמִּישׁוֹשׁ)
(א"ע).

כִּיָּהּ. וּבְקִשְׁתֶּם... וּמִצָּאת: יִדְבַר לְרַבִּים וּלְגוֹי אֶחָד אוֹ לְאָדָם אֶחָד (א"ע);
וּבְקִשְׁתֶּם... וּמִצָּאת כִּי תִדְרֹשׁנוּ בְּכָל לְבַבְךָ זְבַח־נֶפֶשׁךָ: אִם
הֲרַבִּים יִבְקֶשׁוּהוּ כְּאִישׁ אֶחָד וּבִלְבַב אֶחָד — אוֹ יִמְצָא אוֹתוֹ כָּל אֶחָד וְאֶחָד (עַל פִּי צ"ה):
וּבְקִשְׁתֶּם... וּמִצָּאת כִּי תִדְרֹשׁנוּ: הַרְצוֹן לְשׁוֹב וְלַהֲשַׁתְּעַבְד לֵה' יִהְיֶה
בְּכָל הָאוֹמָה, וְיַחֲדִידֵי הַדּוֹר יִתְפַּלְלוּ — וְיִמְצָאוּ אֵת ה' (עַל פִּי הַנְּצִי"ב).

ל. בְּצַד לָךְ וּמִצָּאוֹךְ: וְתִבְנִינוּ שְׂאִין מוֹעִילִים לְכֶם אוֹתָם אֱלֹהוֹת כְּלוּם, וְלֹא
עוֹד אֲלָא שְׂאֵתָם לּוֹקִים עַל יָדָם, וּבְקִשְׁתֶּם מִשֶּׁם אֵת ה' אֱלֹהֵיךָ, כְּדַכְּתִיב
(הוֹשֵׁעַ ב', ט') אֲלֵכָה וְאִשׁוּבָה אֶל אִישִׁי הָרֵאשׁוֹן כִּי טוֹב לִי אוֹ מֵעַתָּה (ב"ש).

ל"א. כִּי אֶל רַחוּם ה' אֱלֹהֵיךָ: וּמֵרַחֵם אוֹתָם הַשְּׁבִים לִפְנֵינוּ בְּתִשׁוּבָה שְׁלֵמָה;
וְאִם תִּשְׂאֵל מִפְּנֵי מַה מִּקְפִּיד הַקְּב"ה עַל פִּשְׁעֵינוּ יוֹתֵר מֵאֲשֶׁר עַל שְׂאֵר הָאוֹמוֹת? —
לִפִּי שְׁעֵשֶׂה לָךְ נִסִּים מַה שְׂלָא עֲשֵׂה לְשׁוּם אוֹמָה, כִּי (פְּסוֹק ל"ב) — שְׂאֵל נָא לִימִים
רֵאשׁוֹנִים... הִנְהִיָּה כְּדַבַּר הַגְּדוֹל הַזֶּה אוֹ הַנִּשְׁמַע כַּמָּהוּ? (ב"ש).

ולא ישחיתך: לא יתן לך להשחת לגמרי (על פי רד"ה).

ל"ב. למן היום: "ל" נוסף (א"ט).

ל"ג. השמע עם קול אלהים מדבר: יחידים, כמו אדם הראשון, אברהם, יצחק, יעקב ומשה שמעו את קול אלהים מדבר, אבל עם שלם בלעדיך — לא שמע כזאת! (על פי ה.).

ל"ד. או הנסה: בפסוק זה כל הא"ב (מ"ב).

ל"ה. אתה הראת לדעת: לא ע"י אמונה, כי אם ע"י ראיה באת לכלל ידיעה, כי ה' הוא האלהים, ואין עוד מלבדו! (ה.).

ל"ו. זיבחר בזרעו: רמז ליעקב כי אם אמר בורעם, יכנסו עמנו שמנה גוים (בני קטורה וישמעאל ועשו) (א"ט); ויוצאך בפניו: בהעס שכעס על מצרים (א"ט); בפניו: בפעולות הבאות מפניו, למעלה מן הטבע, לא מאחוריו, בפעולות טבעיות (אב.).

ל"ז. כיום הזה: שכבר התחלתם לירש את ארץ סיחון ועוג (רשב"ט); וכן כתוב כאשר עשה ישראל לארץ ירושתו (א"ט).

ל"ט. וידעת היום: את היום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחורב; והשבת אל לבבך: תתישב בלבבך הדעה — כי ה' הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת, אין עוד: אין עוד מלבדו, או המובן הוא: אחרי מעמד הר סיני לא נחוצה עוד התפלספות או התחכמות כדי להאמין בה' (על פי אב.); בשמים ממעל: בכל המרחב למעלה, ועל הארץ מתחת: בכל המרחב למטה (ה.). והשבת אל לבבך: זוהי מצות עשה מן התורה בידיעת ה' יתברך, ונצטוונו לדעת אותו ולחקור על אחדותו ושלא נסמוך על הקבלה בלבד (בחי'); והשבת אל לבבך: לפי שהענינים האלקיים לא יושגו בשכל בתחלת המחשבה, ורק בעיון אחר עיון (מ"ב).

מ. ושמרת את חקיו ואת מצותיו: הידיעה שה' הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת צריכה להביא אותך לידי קיום חוקי ה' ומצוותיו (על פי ה.). כל הימים: ושמרת את חקיו ואת מצותיו... כל הימים, כי לא תחודש דת לעולם (ט.).

מ"א. אז יבדיל משה: על ידי צווי ליהושע, אשר בצע את הפקודה הזאת אחר כבוש ארץ ישראל המערבית (על פי רד"ה).

מ"ג. לראובני: בחלקו של ראובן, לפי שראובן פתח בהצלת נפשות תחלה, שנאמר (בראשית ל"ז, כ"א) וישמע ראובן ויצלהו מידם (בחי').

מ"ד. וזאת התורה אשר עם משה לפני בני ישראל: לפי שבתחלת הספר נתכוין לבאר את דברי התורה, שנאמר (דברים א', ה') הואיל משה באר את התורה

הזאת לאמר, אלא שרצה להזכיר לפני זה את הסבות למה לא באו עד הנה אל המנוחה ואל הנחלה, חזר עכשו לענין הראשון ואמר וזאת התורה אשר שם משה... (על פי ע.)

מ"ו. **בצאתם ממצרים**: אחרי שיצאו ממצרים, ולא תיכף ומיד, אלא אחר ארבעים שנה (אזה"ח וקד"ג).

פ ר ק ה'

א. ויקרא משה אל כל ישראל: אולי לפי שירשו כל הארצות ההם היו ישראל מפוזרים בכל המקומות האלה, לזה הוצרך לקרא לכולם; או אפשר שעד עתה היה מדבר עם האנשים, וכשרצה לומר עשרת הדברות קרא גם לנשים ולטף כבמעמד הר סיני (אזה"ח).

ב. **בחרב**: הוא סיני (א"ע).

ג. **לא את אבותינו כרת ה' את הברית הזאת כי אתנו אנחנו אלה פה היום כלנו חיים**: הברית אשר כרת ה' עם עם ישראל, מחייבת רק כל דור ודור החי עכשיו, כי המתים הרי חפשים מהמצוות, והאחריות לקיום הברית עם ה' מוטלת רק על החיים עכשיו (על פי ע. ואב.).

כי אתנו: כי אף אתנו (ב"ש וא"ע).

ד. **פנים בפנים**: כלומר, בלי אמצעי, כאשר ישמיע אחד קולו לאחר כאשר פניו אל פניו, אם גם איננו רואה אותו (על פי א"ע); **פנים בפנים**: בלתי חלום ומראות לילה, אבל בעודכם משתמשים בחושים (ט).

פנים בפנים דבר ה' עמכם: בעשרת הדברות (ע.).

ה. **אנכי עמד בין ה' וביניכם בעת ההוא**: אחרי שאמרתם דבר אתה עמנו וגשמעה (ע.).

ו. **מבית עבדים**: מבית עבדותא — מבית עבדות (ת"א).

ט. **על בנים**: על בנין מרדין — על בנים מורדים (ת"א).

י"ב. **שמור את יום השבת לקדשו**: ענינו כמו זכור את יום השבת, ובמהו (דברים ט"ז, א') שמור את חדש האביב ועשית פסח — תן לבך מתי יהיה יום השבת ומתי יהיה חדש האביב, בכוונה לקדש את השבת ולעשות את הפסח. ואין ענינו שמור את יום השבת כענין שומר שבת מחללו, שענינו המנוחה וההמנועות מלעשות מלאכה (ט"ד"ג); לקדשו כאשר צוך ה' אלהיך: באותו האופן שצוך (ט).

כאשר צוּך ה' אלהיך: לסמל חדוש העולם ולזכר מעשה בראשית, ככתוב בעשרת הדברות בפרשת יתרו, והוסיפה פה התורה את המלים האלו, מפני שהיא נותנת פה טעם נוסף לשבת — זכר ליציאת מצרים (על פי אב.).

י"ג. ששת ימים תעבד: לא כדברי המעוננים האומרים: יום פלוני טוב לעשות בו פועל פלוני ויום פלוני ראוי להצלחה — אל תחוש לזה, אלא ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך, כי כל הימים טובים ומצלחים ברצות ה' דרכי איש (אב.).

י"ד. למען ינוח עבדך: למה לא תעשה כל מלאכה ע"י עבדך — כדי שינוח העבד ואמה כמוך; אבל אין מנוחת העבד והאמה סבה למצוות שבת (על פי כו"ק).

ט"ו. וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים... על כן צוּך ה' אלהיך לעשות את יום השבת: בטול המלאכה ביום השבת צריך להזכיר לנו את השחרור מעבדות מצרים (אב. על פי הרמב"ם); על כן צוּך ה' אלהיך לעשות את יום השבת: על כן צוּך ה' לעשות כן ביום השבת — הטעם למנוחת העבד (א"ע).

י"ד—ט"ו. למען ינוח עבדך ואמתך כמוך וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים: כאן, שנותן טעם לשביתת העבד והאמה, אמר וזכרת כי עבד היית — ונפדית, ובדברות הראשונות, שנותן טעם לעיקר השביתה, אמר כי ששת ימים... (הר"ג).

ט"ו. כבד את אביך ואת אמך כאשר צוּך ה' אלהיך: אף שמתוך שקול הדעת חייב אדם בכבוד אביו ואמו, צותה התורה כבד את אביך ואת אמך לא משקול דעתך (בלבד), אלא מפני שצויתך לעשות זאת (על פי הנצי"ב).

כאשר צוּך ה' אלהיך: מאותו הטעם אשר צוּך ה' אלהיך בדברות הראשונות, שהוא — למען יאריכון ימך, והוסיף עוד סבה שנית: למען ייטב לך. ומפני שרק בשתי המצוות — של שבת וכבוד אב ואם — יש תוספת טעם, הוסיף בשתי הדברות האלו ורק בהן — כאשר צוּך ה' אלהיך (על פי אב.); ולמען ייטב לך: אפילו בעולם הזה. כאמרם ז"ל (פרק קמא דפאה): דברים שאדם אוכל פירותיהם בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא — כבוד אב ואם וכו' (ס).

י"ז. ולא תנאף ולא תגנב ולא תענה: ה"ר"ים שנוספו כאן מורים על זה, שלא תספיק ההתרחקות מחסרון אחד, כי אם יש להתרחק מכולם (על פי אב.); ולא תנאף: מפני שהאשה היא מצד מה גופו של האדם ומצד מה קנינו, בא האסור הזה בין לא תרצח ובין לא תגנוב (על פי אב.); ולא תענה ברעך עד שוא: יש להזהר לא רק מעדות שקר, כמו שכתוב בדברות הראשונות, כי

אם גם מעדות שוא. שהוא הלעג וההתול, ובכלל זה גלוי הסודות וכל מיני לשון הרע (על פי אב.).

י"ח. ולא תתאוה: אין תאוה אלא בלב בלבד, וחמדה היא כאשר אדם משתדל להשיג את מבוקשו מידי הבעלים ברצונם; התאוה מביאה לידי חימה, והחימוד מביא לידי גול (על פי הרמב"ם).

שדהו: הוסיף במשנה תורה שדהו (מ"ב).

י"ט. קול גדול ולא יסף: שוב לא נוסף קול גדול בזה בעולם (רשב"ם).
ויכתבם על שני לחת אכנים: בלוחות האחרונים היה כתוב לשון עשרת הדברות שבפרשה זו (נצי"ב).

כ. מתוך החשך: אשר בו הייתם נתונים ואשר אפף אתכם ואת ההר מסביב שמעתם את קול ה' אשר יצא מתוך האש (על פי ה.).

כ"ב. אם יספים אנחנו לשמוע את קול ה' אלהינו עוד ומתנו: אף על פי שראינו כי ידבר אלקים את האדם וחי, הרי לא בכל שעתא מתרחש ניסא (מ"ב).
כ"ה. וישמע ה' את קול דבריכם... שמעתי את קול דברי העם: לשמוע את הדברים — זהו לשמוע את תוכן הדברים; לשמוע את קול הדברים — זהו לשמוע את הנעימה, שבה נאמרו הדברים, את הלך הגפש, אשר מתוכו נאמרו. הבטוי "לשמוע קול הדברים" נפגש עוד פעם (לעיל א', ל"ד) ושם הוא לגנאי: ה' שמע לא רק מתוך דבריהם, כי אם גם מתוך הנעימה של דבריהם את מחשבתם הרעה. פה זהו לשבח (על פי ה. והנצי"ב).

היטיבו כל אשר דברו: כל אשר אמרו מצא חן בעיני ה' — הן יראתם את ה' ופחדם מהדר גאונה, הן הצעתם שמשה ימסור להם את מצוות ה' והן הבטחתם לקיים את מצוות ה' (השוה דברים י"ח, י"ז, ששם מדובר רק על הענין הראשון — וחסרה המלה כל) (על פי רד"ה).

כ"ז. מי יתן... מפני שהכל בידי שמים חוץ מיראת שמים יאמר הכתוב כן, ודברה תורה כלשון בני אדם (על פי הרמב"ם).

ליראה אתי: ולא מיראת העונשים (מ"ב).

כ"ז. לך אמר להם: הטעם שירד (א"ע).

כ"ח. ואתה פה עמד עמדי: הטעם שישוב (א"ע).

כ"ז—כ"ח. לך אמר להם שובו לכם לאהליכם ואתה פה עמד עמדי: כאן צוה הקב"ה למשה לפרוש מאשתו (על פי הזוהר) (עיי' במסכת שבת פ"ז ע"א ובתוספות שם ד"ה ואתה פה עמוד עמדי).

ל. בכל הדרך אשר צוה ה' אלהיכם אתכם תלכו: זהו הפירוש של לא תסורו ימין ושמאל (א"ע).

פ ר ק ו

א. וזאת המצוה החקים והמשפטים אשר צוה ה' אלהיכם: זהו מבוא לכל המצוות, בעוד שבפרק י"ב, א', ששם כתוב אלה החקים והמשפטים... מדובר על המצוות המיוחדות (רד"ה).

ג. אשר ייטב לך: למען אשר ייטב לך (רמב"ן); ארץ זבת חלב ודבש: דבק עם לרשתה (שבפסוק א') (א"ע); מקרא קצר הוא והרי קאמר: כאשר דבר ה' אלהיך לתת לך ארץ זבת חלב ודבש (ב"ש).

כאשר דבר ה' אלהי אבתיך לך ארץ זבת חלב ודבש: כמו שהוא דבר לך — ארץ זבת חלב ודבש מוכנת לעובדיו לזו התכלית שתתפרנסו בה שלא בצער (ס).

ד. שמע ישראל: התבונן והבן זה (ס. על פי אב.); ה' אלהינו ה' אחד: ה' הוא לבדו אלהינו, ואין לנו אלוה אחר עמו (רשב"ס).

ה. ואהבת: תשמח לעשות דבר שייטב בעיניו (ס); וכל מאדך: מאד מאד (רמב"ן על פי א"ע).

ו. והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך: זהו הפרוש של «ואהבת את ה' אלהיך», כי אהבת ה' היא רק ע"י העיון בתורה וקיום מצוותיה (על פי כ"ק).

ז. וישננתם לבניך: גם זה באור ל«ואהבת», כי האוהב יפרסם לכל מעלות הגאבה, וכמו שפרשו רבותינו ז"ל: ואהבת את ה' אלהיך — אהבהו על הבריות (על פי כ"ק); ובשכבך: לישון, כי אין מצוה על הישן (א"ע).

ובשכבך ובקומך: טרם שכבך ואחר קומך (מ"ב); ובשכבך ובקומך: ה"ו של «ובשכבך» אינו «ו» מוסיף, אלא «ו» מבאר, — ודברתם בם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך — ובשכבך ובקומך — היינו, בשכבך ובקומך (רד"ה על פי חז"ל); ובשכבך ובקומך: ובפניא סמוך למשכביכון ובצפרא סמוך למיקמיכון — ובערב סמוך לשכבכם ובבקר סמוך לקומכם (ת"י).

ח. וקשרתם: רצונו לומר — יכתבם ואח"כ יקשרם, כי הדברים לא יקשרו (מ"ב); והיו לטפת: והיו לראיה, כמו (ב"ק צ"ב ב') שפיל ואויל ועיניהו מטייפי, וכמו (ישעיהו ג', ט"ז) הלוך וטפוף תלכנה, שמביטות לכאן ולכאן לעיין אחרי הבחורים (ב"ש).

בין עיניך: על המוח, כמו (דברים י"ד, א') ולא תשימו קרחה בין עיניכם, והקרחה אינה בין העינים, וכן אמר במקום אחר (שמות י"ג, ט') ולזכרון בין עיניך, שהוא המוח אשר בו כח הזכרון (מ"ב).

ט. על מוזות: על אחת מהמוזות לפי הקבלה, כמו (שופטים י"ב, ז') ויקבר בערי גלעד — באחת מערי גלעד (כ"ק בשם הרד"ק).

י. והיה כי יביאך: גם בשמות (י"ג, י"א) נאמר אחרי מצות תפילין והיה כי יביאך (רד"ק).

י"ב. השמר לך פן תשכח: מרוב הטובה שתהיה לך, כמו (דברים ל"ב, ט"ו) וישמן ישרון ויבעט (ב"ש); השמר לך פן תשכח: כי עושר קנוי בזה האופן גורם ברוב המשך אחרי התאוות, ובהן ישכח האדם את עושהו (ט).

י"ג. תירא: שלא תעשו מצוות לא תעשה; ואתו תעבד: במצוות עשה; ובשמו תשבע: אינו מצוה שישבע, אבל הוא אזהרה כי בשמו בלבד תשבע לא בשם אל אחר, על כן כתוב אחריו לא תלכון אחרי אלהים אחרים בדבר מכל אלה שלא תיראו מהם ולא תעבדו אותם ולא תשבעו בשמם (רמב"ט).

ט"ז. במסה: שם מקום (שמות י"ז, ז') ונפתח ה"ב" כמו (שופטים ח', י') וזבח וצלמונע בקרקר (U"K).

כ. מה העדת והחקים והמשפטים: על מה יעידו אלה המצוות הנקראים עדות בעבור שהם זכר לנפלאותיו ועדות בהם, כגון המצה והסוכה והפסח והשבת והתפילין והמוצה, ומה החקים כי נעלם טעמם בתורה, ומה המשפטים (היינו העונשים) שנעשה במצות האלה, שנסקל העושה מלאכה בשבת וכ' (רמב"ט); והמשפטים: היינו המצוות שטעמן נודע ונגלה מדרך הסברה ושקול הדעת (אב). כ"ד. את כל החקים: השאלה היתה על העדות והחקים והמשפטים ובתשובה אינו מזכיר אלא חקים, כי על פי התורה אין לנו לקים המשפטים בשביל ששכל האדם מחייבם, כי אם מצד עבודת ה', — עלינו להיות לא עובדי השכל, כי אם עבדי ה' (על פי כ"ק).

פ ר ק ז

ב. החרם תתריב אתם: הנלחמים אתכם; לא תכרת להם ברית: הנשארים מ' אומות שלא רצו להלחם בכם; ולא תחנם: את כל עובדי כוכבים שבארץ ישראל (על פי הנצי"ב).

ג. ולא תתחתן בם: אפילו אחר גרות, לפי שהם רעים וחטאים ומקולקלים בעבירות יותר משאר עובדי אלילים, לכן החמיר עליהם יותר משאר האומות שהן מותרות אחר הגרות (בז"י).

ז. לא מרובכם: לא כדי שיתכבד ברב עם (ט); חשק: מלשון דבקות, כמו (שמות כ"ז, י') וחשוקיהם כסף (על פי אב).

ט. לאלף דור: טעם אלף עד אין קץ (א"ט).
 י. ומשלם לשנאיו... להאבירו: לכל אחד משנאיו (א"ט).

ע ק ב

י"ב. והיה עקב תשמעון: יקראו תחלת כל דבר „ראש“ ואחרית כל דבר „עקב“ — והיה עקב תשמעון, היינו, האחרית (התוצאה) של תשמעון יהיה שה' ישמור לך את הברית ואת החסד אשר נשבע לאבותיך (על פי הרמב"ן); תשמעון: תלמדון (ה. על פי הגר"א); את המשפטים האלה: ובפסוק הקודם הוא אומר ושמרת את המצוה ואת החוקים ואת המשפטים, כי גם המצוות, שהן בעיניך חוקים (היינו שאין טעמם גלוי לך), הם לה' משפטים, (שטעמם גלוי לפניו) ככתוב (תהלים פ"א ה') כי חק לישראל הוא משפט לאלהי יעקב, ועליך, אִיפוא, לקיים את החוקים האלה כאלו היו משפטים גם בשבילך (בעקבות כ"י).

והיה עקב תשמעון... ושמר ה' אלהיך לך: כי לדור כשר הוא שומר הבטחת חסד אבות, ואם לא תשמור המצוות לא ישמור לך אלא לדור אחר (רשב"ט); הלא תראה — ליוצאי מצרים קיים את החסד שהבטיח לאברהם, אף שלא היו ראויים לנסים גדולים כאלה, רק למען הקים את בריתו אשר נשבע לאבותם, אבל דורות שלפניהם לא היו ראויים כלל, לכן לא זכר להם ברית אבותם. ושמר הברית והחסד עד יוצאי מצרים שהיו זכאים, וצירף עמהם זכות אבותם (כ"ק בש"ט הגר"א); את המשפטים האלה: ולא משפטים ונמוסים בדויים מלבד כמו שעושים כל הגויים (מ"ב); ושמרתם: אמר זאת נגד מצוות לא תעשה; ועשיתם: נגד מצוות עשה, ובוהו יוכלו כל המצוות כלי, והשם „משפטים“ כולל פה את כל מצוות התורה (על פי אב.); ואת החסד: כי אמנם הטוב ההוא לצדיקים בעולם הזה הוא חסד בלבד לא גמול מעשיהם (ט).

י"ג. ופרי אדמתך דגנך ותירשך ויצהרך: הזכיר דגן תירוש ויצהר שהם העיקר (א"ט).

י"ד. ברוך תהיה מכל העמים לא יהיה בך עקר ועקרה: התורה רואה בנשמת האדם את הדבר היקר ביותר בעולם, וברבוי בני העם — את הברכה הגדולה ביותר בשביל העם (על פי ה.).

ט"ו. כל חלי: שהוא במנהגו של עולם (בחי' על פי הרמב"ן); וכל מדי: מצרים: שהיו חוץ ממנהגו של עולם (בחי'); ולכן נאמר על כל חלי — והסירה,